

CHANGES IN THE SWEDISH MODEL

Abstract: Pessimistic claims about the inefficiency of the Swedish model are unjustified given Sweden's sound economic and political indicators. The model is not "new," and it has proven to be flexible and can adapt successfully to a dynamic public life. Sweden is determined to maintain its social model and is ready to offer its experience and example to Europe and the world.

Author information:

Gyulnihar Nedzhib

PhD at Konstantin Preslavsky University of Shumen

✉ g_nedjib@abv.bg

🌐 Bulgaria

Keywords:

Sweden, Swedish model, welfare state, economic crisis, economic growth, change, state regulation, development policy, European Union.

Въведение

Северноевропейските държави са символ на успеха, тъй като се радват на висок жизнен стандарт, ниска безработица, висока заетост сред жените, равнопоставеност в обществото на всички етнически групи и най-вече между половете, висока степен на социална защита, както и на изключителен ред, сигурност и усъвършенствана околна и трудова среда. Те инвестират големи суми пари в наука, здравеопазване и в развитие на високи технологични иновации, благодарение на което стават все по-богати и влиятелни в икономически аспект. Основната причина за икономическия просперитет е модерния *социалдемократически политически и икономически модел*, при който държавата участва дейно при преразпределянето на богатата и доходите, като осъществява изравнително преразпределение с цел намаляване на границите между бедни и богати. Ярък пример за ефективността на шведския модел е *Швеция*, която е на водещи позиции в Европа и в света по редица социални и икономически индикатори. Днес тя е една от най-развитите и богати държави със своята стабилна финансова и икономическа система, със сериозния си публичен сектор и с универсалността на здравната, пенсионната и образователната си система.

Възникване на шведския модел.

Суровият климат възпитава у шведите ценности като сътрудничество, колективно вземане на решения и отричане всякакви прояви на насилие. От десетилетия Швеция е една от най-социалните държави, която предлага множество възможности за рисковите групи от населението, извършваното по отношение на които се характеризира с прецизност и без излишна показност. В тази европейска страна е налице добра съгласуваност между индивидуализма и социалните задължения. Акцентира се на подобренията в трудовата и околната среда и се разработва, развива и прилага успешна политика за ограничаване на неблагоприятните екологични тенденции. В центъра на всички политики и стратегии е осигуряването на висока заетост, защото наличието на безработни лица в Швеция се приема като упрек към обществото, че не е успяло да осигури работа за всички.

Швеция е много *бедна страна* през по-голямата част от XIXв. От 1870г. Швеция започва да създава условия за висок икономически растеж, пазарна икономика с бавно растящ публичен сектор. В резултат на общата индустриализация се създава производствена индустрия и Швеция започва да заема високи позиции сред най-богатите страни.

Г. Еспинг-Андерсън [12] извежда *три модела социална държава*:

1) *Либерален модел* (САЩ, Великобритания, Канада) – най-характерното за този модел е: минималното участие на държавата в социалната сфера; ограничената социална защита на

населението (слабо развито социално подпомагане и социално осигуряване) за сметка на силно развитата застрахователна система; доминиране на частните пенсионно-осигурителни фондове; незадължителното здравно осигуряване и либерализираната политика за социална помощ (наличие на система за директни плащания, осигуряване на помощи в натура, обвързване на помощите с високи изисквания).

2) *Консервативен (корпоративен) модел* (Германия, Австрия, Италия и др.) – държавата осъществява същинска социална функция и тя преразпределя богатата и доходите, както и реализира пълни социални политики в помощите за бедни (критерий за получаването им е линията на бедността и преобладават помощите в натура), в здравеопазването, в цялостното осигуряване на държавните служители от страна на държавата, в публичната пенсионно-осигурителна система.

3) *Социално-демократически (социалистически или скандинавски модел на социалната държава)* (Швеция, Дания, Норвегия и др.) – държавата притежава особено силна социална функция, като основната ѝ цел е осигуряване благополучието на обществото, което се изразява главно в увеличаване на неговите доходи и постигане на пълна трудова заетост.

Шведската система на обществено устройство се изгражда като национален политически проект „*Народен дом*” през 30-те години на ХХв. Той получава мощно развитие и достига своя връх през 60-те и 70-те години на миналия век (в края на 60-те години Швеция е трета в света по доходи на глава от населението).

Държавата на всеобщото благоденствие, наричана шведски модел, е теория и практика за икономическо устройство на държавата, съграден на базата на социалната държава на *Ото фон Бисмарк* (разработените от „Железния канцлер” мерки по трудово осигуряване през ХІХв. превъзхождат приетите в други страни и стават база за последващи социални реформи и в други държави).

Шведския модел се нарича още „*Третия път*” („Средния път”), защото високо развитото социално общество при него е лишено от пороците на капитализма поради водещата роля на държавата при запазване на частната собственост. Това е „*средния път*” – „между капитализма и комунизма, между икономическия и политическия абсолютизъм, между колективните и индивидуалните интереси” [9]. Държавното присъствие се усеща във всички аспекти на икономическия и обществено–политически живот. Държавата е основния регулатор на всички отношения и процеси.

Моделът е известен още и като „*Скандинавски модел*”, тъй като той е експеримент за всеобщо благосъстояние в социалната сфера, образец на разбирателство между страните в трудовия процес и сборно понятие за всички политики по отношение на трудовия пазар, в образованието, здравеопазването и социалния живот в северните европейски страни Швеция, Дания, Норвегия, Финландия и Исландия. Благодарение на него тези страни заемат челните места при класиране на страните по Индекса на човешкото развитие.

В областта на социалното осигуряване скандинавският модел се явява първообраз на един универсален модел. Обхванати са всички и служителите получават комбинация от общи облаги и универсални придобивки. Забележителен успех е пенсионната реформа – Кралство Швеция първа прилага задължителна държавна пенсионна система на поданиците си. Правото на социална помощ е индивидуално и не се свързва с лицето, осигуряващо прехраната на семейството. Обществени здравни осигуровки се дават на всички.

Шведският модел се базира и на политиката на пълна заетост на работната ръка. От много важно значение са взаимоотношенията между социалните партньори, профсъюзите и управляващия апарат, които се базират на взаимното разбирателство и равенството.

Отличителна черта на модела е всеобхватната му гама от социални услуги за всичко – от грижата за децата до грижата за възрастните. Освен местните власти, които са основните доставчици и самият сектор на социалните услуги е главен работодател на тези услуги.

Политиката към хората с увреждания е много добра. Целта при нея е равнопоставяне и пълноценно включване на лицата с увреждания в цялостния обществен живот. Швеция следва

Философията за независим живот и тя е една от страните с най-добре развита система за предоставяне на адекватна и пълноценна лична помощ на гражданите си с увреждания.

Шведският модел от 30-те години на миналия век се свързва с ниски нива на бедност, ниско равнище на неравенство, ниска безработица, високо ниво на заетост сред жените и обстановка, при която хората в неравностойно положение разполагат с много по-големи права и придобивки, в сравнение с другите страни.

Промените в шведския модел след 90-те години на ХХв.

До края на 80-те години държавното харчене нараства от 30 на 60 % от БВП и през 90-те години Швеция преминава през *голяма икономическа и демографска криза*. Това е най-тежката икономическа криза от 30-те години на миналия век. Настъпва финансов срив, който довежда до жестоки съкращения, безработицата се увеличава драстично и кроната се срива.

Повечето работници се облагат между 65 и 75 процента, което е в контраст с 30% през 60-те. Въвеждат се регулации за пазара на труда, които затрудняват работодателите при уволняването. Печалбите от бизнес се облагат, а финансовите пазари се регулират строго. До 1993г. бюджетният дефицит е 13% от БВП, а държавният дълг е 71% от БВП, което води до драстично обезценяване на валутата и скок на инфлацията. Тези политики и ефекти намаляват стимулите за работа, спестяване и инвестиране. Икономическият ръст се забавя и почти спира.

Правителството поема контрол над затруднените банки, в замяна на което институциите получават незабавна помощ с парите на данъкоплатците. След приключване на кризата държавата продава почти всички национализирани банкови институции и си връща изгубените средства. Съкращава обезщетенията за безработица, намалява работните места в публичния сектор и повишава таксите за синдикално членство.

Швеция излиза бързо от тежката финансова рецесия чрез:

- съкращаване на разходите;
- повишаване на данъците;
- реформи в социалната сфера.

Благодарение на дерегулацията, бюджетната дисциплина и всеобхватното реформиране на системата за социално подпомагане, шведската икономика се преобразува за две десетилетия след банковата криза в страната, но „новият шведски модел е доста различен от левичарския стереотип” [8].

В началото на 90-те години на ХХв. Швеция налага следните *ограничения и изменения в прочутия модел на социалната държава:*

- въвеждане на двойна система на данъчно облагане на доходите, която съчетава плосък данък върху наследството с по-висок, прогресивен подоходен данък;
- премахване данъка върху наследството през 2005г.;
- премахване данъка върху облагане на богатството през 2007г.;
- премахване на данъците върху жилищната собственост през 2008г.;
- намаляване щедростта на социалните и други помощи;
- започва приватизация на индустрията;
- либерализиране на търговията;
- дерегулиране на финансовите пазари, електричеството, пътния транспорт и др.

След банковата криза е налице и всеобхватно реформиране на системата за *социално подпомагане*, която е елемент от преобразуваната шведска икономика. Системата за социални помощи е неразвита и има ограничена роля, защото е налице висок жизнен стандарт, който се поддържа от държавата. За получаване на социални помощи е въведена граница на бедност, която се равнява на най-високата заплата на най-ниско платените слоеве на населението. Системата за социални помощи е децентрализирана и се администрира от местните власти. Преобладаващи са паричните социални помощи, към които се прибавят детските и жилищните надбавки. Системата за социални помощи е изградена така, че местните власти имат широка възможност за администрирана преценка дали да включат дадено лице в програма за социални помощи или не [2].

При „новия“ шведски модел са налице следните характеристики:

- големи трансфери за социалната сфера – преразпределят се голям процент от богатата и доходите от производствения към непроизводствения сектор;
- увеличаване на доходите и постигане на пълна трудова заетост;
- ниска зависимост на индивида от пазарните сили и от своя труд;
- високи обезщетения за безработица, които заменят загубата на доход;
- възходяща прогресия на подоходното данъчно облагане, докато корпоративното облагане е ниско;
- ниска безработица, защото държавата е основен работодател;
- две пенсии – основна пенсия и въведената през 1963г. допълнителна пенсия, като добавка към основната, като новата шведска пенсионна система има четири ключови характеристики, включително частична приватизация, индивидуални сметки, спасителна мрежа за най-бедните и преход, за да се защитят вече пенсионерите и възрастните работници, а крайните ползи от това са значителни бюджетни спестявания, по-високи пенсии и по-бърз икономически растеж;
- работници или служители, навършили 60-годишна възраст имат право да работят само на половин работен ден, но тъй като това ги лишава от част от доходите им държавата им изплаща т. нар. непълна или частична пенсия;
- много добре развита система за социални услуги;
- здравеопазване - здравната система, като част от системата по предоставяне на социални услуги е децентрализирана и управлението ѝ се осъществява от местните власти, а средствата се набират от данъците, като особеното е, че не съществува задължително здравно осигуряване – лицата не внасят предварително осигуровки под някаква форма и днес в здравеопазването частното управление се засилва;
- образование (висока степен на грамотност в страната – 99%) - много училища вече се управляват независимо, като налице е задължително образование до 16-годишна възраст, което се финансира от местните и централните бюджети и държавата активно подпомага висшето образование и развитието на науката и технологиите;
- грижите за децата са въздигнати до основни социални права;
- пазара на труда – централният държавен орган Национално бюро за регулиране на трудовия пазар развива и прилага програми за заетост (организира обучението и преквалификацията на работниците или служителите, изплаща надбавки при смяна на работното място, изплаща надбавки при преквалификация, създава нови работни места);
- личните социални услуги се администратират и финансират от местните власти, като част от субсидиите се поемат и от централния бюджет.
- централизираното договаряне между профсъюзите и работодателите довежда до установяване на минимални заплати в отделните сектори – неравенствата във възнагражденията са малки;
- намаляват се данъците на нискоквалифицираните работници, като данъчните кредити им дават силен стимул да работят, а предоставянето на данъчен кредит за наемане на домашни помощници цели да насърчи търсенето на нискоквалифицирани работници;
- намаляване размера на всички държавни помощи от обезщетенията за безработица до пенсиите на хората с увреждания, като те стават по-краткотрайни и по-трудни за получаване.

„*Опасенията* са, че реформите могат да свият членската маса на профсъюзите и така ще подкопаят консенсусната система на трудовите отношения. Това изглежда преувеличено. При условие, че над 70% от работниците продължават да членуват в синдикати, шведския модел на колективно договаряне засега изглежда в безопасност.

Други подозират, че този развой има опасност да доведе до обедняване на много хора с ниско платена работа. Опасността обаче е намалена в значителна степен от всеобхватните обществени услуги в страната. Тя продължава да харчи много повече от останалите

англосаксонски държави за всичко – от образованието в ранна детска възраст до търсенето на работа и професионалната квалификация” [8].

При „стария” социален модел хората плащат високи данъци и получават в замяна много социални услуги и трансфери. „Новият” модел запазва по-голямата част от услугите, но намалява данъците и трансферите. Комбинацията от по-ниски данъци и по-малко социални помощи има за цел да насърчи хората да работят.

След анализ на проведените реформи можем да твърдим, че *не става въпрос за два различни скандинавски модела – „нов” и „стар”, а са налице само частични изменения в модела, извършени със цел да се възстанови възможно най-бързо страната от тежката финансовата рецесия. Всички посочени характеристики съществуват при първоначалната форма на модела, но предвид драстичната промяна, както в обществото, така и в съвременния икономически и политически свят през изминалите десетилетия, се реализират известни ограничения в регулаторната функция на държавата, което говори за гъвкавостта и адаптивността на модела към променящите се обстоятелства.*

Шведският модел – ефективен или не днес?

През последните години „валят” негативни и песимистични твърдения от страна на специалисти в социалната, икономическата и политическата сфера относно ефективността на шведския модел в наши дни, като основната идея е, че моделът вече не работи и сега съществуват само „митове за социалната държава”. Смята се, че социалистическият модел прави завой надясно чрез намаляване на корпоративния данък, либерализиране на търговията, намаляване размера на държавата, намаляване на регулациите, понижаване данъчните нива върху труда, спестяванията и инвестирането, както и намаляване на държавното харчене.

„Страната с най-голямо социално равенство в света се променя?” [8]. Коефициентът Gini (0,24) е все още далеч под средното равнище от 0.31 за развития свят, но с около 25% по-висок, отколкото преди едно поколение. Швеция все още има жизнена модерна икономика със забележително малко увеличаване на неравенството.

„Социалната държава отмира. Шведската мечта вече я няма... Естествено Швеция може би изглежда като оазис на спокойствието в сравнение с други европейски държави. Но в стремежа към хуманен социален модел Швеция вече не може да служи като пример”, смята Р. Андерсон [1], като твърденията му почиват на проблемите, които съществуват, според него, в здравеопазването и най-вече в нарушенията на правата на пациентите на психиатричната система, както и на затрудненията, които изпитват чужденците при опитите си да се вмести в социалната система и на намаления размер на социалните помощи.

Йоаким Палме [9] е на мнение, че в Швеция „неравенството днес се е увеличило, населението застарява и големи групи имигранти са без работа”. Но и той подчертава, че става въпрос за „частични промени на модела” в резултат на това, че обществото се е променило значително от 30-те години на миналия век досега

Съществуват автори, които признават ефективността на модела, без да очакват от него да е идеален (М. Михайлов, А. Николов и др.).

М. Михайлов [5] акцентира върху успешната шведска политическа и образователна система, на равноправието между половете. През 2010г. Световният икономически форум, отбелязва той, я обявява за втората най-конкурентоспособна икономика в света.

За много хора Швеция е пример за работеща икономическа система със силен социален елемент. Забележителна е скоростта, с която тя се възстановява от финансовата криза – много малко са държавите, способни на подобен отскок. Особено важно е фискалното здраве на Швеция, което позволява на правителството успешно да прилага подобни мерки. Дългосрочните перспективи за растеж остават благоприятни. Равнището на инфлация е ниско и стабилно. Шведският износ продължава да е силен. Налице е нов стриктен бюджет с тавани на разходите и доверието в политиката расте.

А. Николов [7] посочва, че в най-тежката за страната година – 2009г., БВП спада с над 6%, а безработицата достига почти 9%. Индустриалното производство се свива над 20%, а обемът

за международната търговия – с близо 25%. През 2010г. обаче всички негативни тенденции се обръщат, а показателите се възстановяват на нивата си отпреди 2008г. Причината: докато повечето европейски държави вдигат данъчната тежест и държавните разходи в опит да „спасяват” икономиките си, дясноцентристкото шведско управление прави постепенен завой към либерализация и пазарна регулация.

Мерките са няколко:

1/ Намаляване на общата данъчна тежест (особено значение има намаляване на корпоративния данък).

2/ Промяна на модела на социална защита при безработица чрез съкращаване на периода на изплащане на обезщетения и намаляване стойността на самите обезщетения. Въведената в края на 2009г. нова политика обвързва този тип социална защита с програми за преквалификация и временна заетост и безработицата започва постепенно да намалява.

3/ Увеличаване на бюджетната дисциплина на консервативната монетарна политика, обвързана с контрол на инфлацията. Заложените дългосрочни лихвени проценти за 2012г. са сведени под 3% и бюджетен дефицит на практика няма. По тези показатели Швеция се издига на едно от първите места в ЕС в рамките на няколко години.

4/ Намаляване на публичните разходи за здравеопазване, образование и пенсионно осигуряване, комбинирано с увеличаване на личното пожелателно участие на гражданите в частните/здравни пенсионни фондове.

5/ Децентрализация на публичните разходи. Увеличава се дела на местните данъци и такси при образуване на бюджетите на общините.

Не става дума за радикални мерки, а относително малки изменения в икономическата политика водят до обръщане на негативните тенденции на кризата и връщат Швеция на пътя на устойчивия растеж.

Прави впечатление, че и ожесточените критики на шведския модел успоредно с отправените критики отбелязват и тенденциите на прогресивно развитие на Швеция, а именно, че тя се нарежда сред първите в света по жизнен стандарт. Тогава възниква въпроса „*Какво не е наред с Швеция и с нейния модел, при условие, че тя е една от най-развитите страни в Европа и нима е възможно да съществува държава без проблеми?*”.

В наши дни и най-напредналите държави не могат де похвалят с липсата на проблеми и неуспехи.

САЩ, първата световна икономическа и политическа сила, също се сблъсква с редица проблеми от всякакво естество – бавен икономически растеж; несигурен трудов пазар; растящо неравенство в доходите между богати и бедни; нарастващ държавен дълг; растящо политическо недоверие към правителството; обвинения, че държавата се превръща в социалистическа държава, в „държава–бавачка”, която обезпечава със средства все повече хора; отслабване на неограничената вертикална социална мобилност; засилване на социалното разслоение и намаляване на средната класа; ниска образователна степен, висока безработица и бедност сред чернокожите и т.н.

В *Германия*, която се приема за двигател на икономиката на Евроната, също съществуват проблеми, сред които най-важни са тези на банките, както и влошаването на социалното положение на гражданите, поради нараснала безработица, високите жилищни наеми, ниският капацитет на детските социални заведения, високият ръст на дискриминацията и расизма, недотам добрата ангажираност с бежанските проблеми и т.н.

Великобритания е също от най-развитите страни в света, но това не ѝ спестява множеството проблеми от всякакво естество, които среща, като например: недостиг на социални жилища; инфраструктурни проблеми; засилени мерки за икономии; голяма политическа несигурност; тенденция на увеличение на бедността по места (явен подем се наблюдава единствено в столицата, а останалата ѝ част е в застой); увеличаване пропастта между бедни и богати; безработица; ограничаване на социалните услуги; висок ръст на насилието сред младежите и т.н.

Швеция е една от малките държави, които за много кратко време успяват да стабилизират икономиките си след тежки икономически кризи. Не трябва да се negliжира и факта, че тя успява за твърде кратък период от време да се нареди сред най-богатите държави – докато до 1950г. почти 90% от нейното население се занимава със земеделие, то днес заетите в селското стопанство наброяват по-малко от 3% от работната сила.

Предвид продължаващия икономически и политически напредък на Швеция не може да се оспорва ефективността на безпрецедентния шведски модел. Да, той вече не съществува в чистия си вид. Да, неравенството през последните пет години и в Швеция се задълбочава. Да, ограничават се социалните плащания, но съществува ли държава, в която да не са налице никакви промени в такъв голям период от време, какъвто е периода 1930–2017 г.

Ето защо, неуместно звучат въпроси от рода на „Кой е по-добър – този модел с бърз растеж преди 1960г., този с бавен растеж между 1970г. и 1980г., реформаторския социален модел от последните години?“ [10], защото шведският модел е реформиран, но той е един и все още е поне толкова добър, колкото и преди.

Заклучение

Шведското правителство дерегулира и либерализира държавния сектор, както и реализира промени в социалната сфера. Швеция показва и доказва на света, че социалната държава може да се поддържа чрез съкращаване на социалните трансфери и запазване на прогресивното инвестиране в социалните услуги. Тя въвежда реформи, които насърчават заетостта, повишават икономическия растеж, без да допускат увеличаване на неравенството. Наблюдава се по-силно развитие на частния сектор и активното предприемачество, но това не променя същността на модела, а се прилагат навременни и адекватни адаптивни механизми в отговор на бързопротичащите икономически, демографски, технологични и т.н. процеси. Противно на очакванията, шведската икономика продължава да изпреварва средния темп на растеж в Европейския съюз и страната, символизираща социалното равенство, продължава да комбинира широк публичен сектор с атрактивни обществени характеристики като ниска престъпност, висока продължителност на живота, ниска степен на диференциация на бедни и богати и добър стандарт на живот. Швеция разполага със средства да подкрепи своята икономика и да запази своя социален модел, както и при необходимост да предложи своя пример на Европа.

References:

1. Anderson, R. Vestnik “Gardian”, 01.07.2009
2. Braykova, T. Modernite sotsialni darzhavi. Politikata na USA, Britain, Germany i Sweden. S., 1998.
3. Dimova, D., I. Kusev. Sotsialna poitika i sotsialni deinosti (Social policy and social activities). Trakiya – M, S., 2003.
4. Kusev, I. Osnovi na sotsialnata rabota. S., 1998.
5. Mihailov, M. Pazaren sotsializam? IPI, 21.09.2012.
6. Mitchal, D. Kakvo mogat da nauchat USA ot skandinavskiya model. 2007, s. 5.
7. Nikolov, A. Liberalizatsiya kato nai-dobriya izhod ot krizata: urokat na Shvetsiya. IPI, 14.12.2012.
8. Noviyat shvedski model – poveche neravenstvo, poveche efektivnost. Sp. Ikonomist, 19.10.2012.
9. Palme, I. Kak raboti shvedskiyat model. Sp. Evropa, str. 10, br. 4, godina XII, 2005.
10. Ran, R. Shvedskiyat model. IPI, 21.08.2009.
11. Shamov, M. Vidove sotsialna darzhava. Nauchni trudove na Rusenskiya universitet. 2010, t. 49, seriya 7.
12. G. Esping-Andersen. The Three Words of Welfare Capitalism. Cambridge, 2004.